

Marijanca Ajša Vižintin

BRATI IN SPREGOVORITI: O MIGRACIJAH OB MLADINSKIH KNJIŽEVNIH BESEDILIH

Slovenija je tako dežela priseljevanja kot dežela izseljevanja. Tematiki priseljevanja in vključevanja, na kateri se osredotočam v prispevku, odsevata v mladinskih književnih besedilih, v slikanicah, krajših proznih besedilih, v mladinskih romanih in v poeziji. Ob branju in obravnavi besedil lahko spregovorimo tudi o vključevanju otrok beguncev, katerih življenjske zgodbe so zapisane v literarizirani obliki. Menim, da je o perečih vprašanih sodobne družbe tako v resničnem življenju kot v književni obliki potrebno govoriti tudi z mladimi (bralci, bralkami). Poleg empatije potrebujemo pri tem predvsem veliko znanja in različnih virov, da bi se izognili pastem pokroviteljstva, evrocentrizma, utrjevanja pred-sodkov in stigmatizacije.

Slovenia is a land of emigration and immigration. Some titles of youth literature that are focused on migration and inclusion are dealt with. Reading and analysing picture books, short stories, youth novels or poetry that include life-stories of migrant children (including refugee children) should be discussed with young readers as well. Besides empathy we need knowledge. We should consider different kinds of sources, so we can avoid getting caught in traps of patronage, eurocentrism, reinforcement of prejudice, and stigmatization.

Preseljevanje: iz Slovenije in v Slovenijo

Migracije so bile in so del evropskega prostora. Od srede 19. do srede 20. stoletja se je z Evrope izselilo okoli 40–50 milijonov ljudi, Evropa pa se je iz celine izseljevanja v drugi polovici 20. stoletja prelevila v celino priseljevanja (Triandafyllidou, Gropas 2007; Castles, Miller 2009; Sheffer 2011), kar velja tudi za Slovenijo. Pri vključevanju priseljencev v družbo je začela prehajati od asimilacijskega do integracijskega koncepta (Bešter 2007, Lukšič Hacin 2011), v kateri sobivajo številni kulturno mešani ljudje s sestavljeno identiteto (Sedmak, Zadel 2015; Vižintin 2015a; Milharčič Hladnik 2011, 2015).

Je vključevanje otrok priseljencev v 21. stoletju res nekaj izjemnega in novega? Ali sploh obstaja družina iz Slovenije, ki ne bi imela sorodnikov (ali prijateljev) v izseljenstvu? Izseljenci iz Slovenije so priseljenci nekje drugje. O tem pričajo izkušnje slovenskega begunstva v 20. stoletju in stalne slovenske ekonomske migracije (Trebše Štolfa 2001; Štih, Balkovec 2010; Mlekuž 2011; Drnovšek 1991, 2012; Žitnik Serafin, Kalc 2017; Lukšič Hacin 2018). Med bolj znanimi primeri izseljevanja so npr. aleksandrinke (Milharčič Hladnik 2015), poznano je izseljevanje Slovencev v

Argentino, Združene države Amerike, Avstralijo, Nemčijo (Vižintin 2016), vedno bolj se raziskuje tudi slovensko izseljevanje v Bosno in Hercegovino (Žitnik Serafin 2014; Vižintin 2015b) in druge države naslednice nekdanje skupne države Jugoslavije. O prisotnosti Slovencev po svetu in o njihovi literarni ustvarjalnosti priča tudi zbornik v treh zvezkih *Slovenska izseljenska književnost* (Žitnik, Glušič 1999).

Slovenci v začetku 21. stoletja nismo prisiljeni biti begunci, smo pa še vedno in vedno znova ekonomski migranti: statistični podatki kažejo, da se od leta 2010 naprej vsako leto izseli iz Slovenije približno 15.000 ljudi, v letu 2017 je številka narasla na okoli 18.000. Približno toliko ljudi se v Slovenijo tudi priseli (Surs 2018),¹ torej je Slovenija sočasno dežela izseljevanja in priseljevanja. Posledično je Slovenija že danes večkulturna, večjezična in večverska država, v kateri sobivamo poleg slovenskih državljanov tudi pripadniki italijanske, madžarske, romske manjšine, številne narodne skupnosti s področja nekdanje skupne države Jugoslavije (Žitnik Serafin 2012; Dimkova 2014; Kržišnik 2014) in drugi priseljenici.

Na šolsko leto se v slovenske osnovne šole na novo vpiše okoli 1000 otrok priseljencev, v srednje šole pa okoli 300–400 priseljenih dijakov, dijakinj. Število otrok priseljencev – tako otrok ljudi, ki prihajajo v Slovenijo delat (t. i. ekonomski migranti), kot tistih, ki se v Slovenijo zatečejo pred nasiljem (in se tudi želijo zaposliti, dostojno živeti, omogočiti svojim otrokom izobraževanje) – se bo zaradi ekonomskih razmer, politično in gospodarsko destabiliziranih držav in držav, uničenih v vojnah, še povečalo. V prihodnosti pričakujemo tudi ljudi, ki se bodo prisiljeni preseliti zaradi posledic vremenskih sprememb, t. i. klimatske begunce. Poučevanje in vključevanje je uspešnejše, če so pedagoški delavci, delavke na to pripravljene in za delo strokovno usposobljene: da si upajo spregovoriti o (prisilnih) migracijah, predvsem pa, da si upajo nanje odreagirati in da aktivno sodelujejo pri vključevanju otrok priseljencev.

Vsak učitelj vpliva na uspešnost vključevanja otrok priseljencev. Učitelji potrebujejo znanje o migracijah, o spreminjajoči se kulturi in sestavljeni identiteti, o predsodkih, o vključevanju in poučevanju v dejansko raznoliki družbi (in razredu) itd., da lahko v svojem delovnem okolju delujejo kot aktivni državljani. Veliko tega znanja lahko pridobijo sami, tudi znotraj projektov, večjo učinkovitost pa bomo dosegli, če jih bodo v tem podprle vsebine, vključene v redni univerzitetni študij, in večperspektivni učni načrti, učno gradivo, v katerih bi jih konkretni učni cilji in vsebine spodbujali k obravnavi tovrstnih vsebin v okviru vzgojno-izobraževalnega procesa (Vižintin 2018a).

Prvi od staršev se v Slovenijo priseli v 21. stoletju večinoma zaradi zaposlitve, drugi od staršev in otroci pa na podlagi združevanja družine. Večinoma prihajajo iz

¹ Leta 2010 se je iz priselilo 15.416 ljudi, odselilo se jih je 15.937. Leta 2017 se je priselilo 18.808 ljudi, odselilo se jih je 17.555 (*Prebivalstvo ... 2008–2017*). Podobne si niso samo številke priseljenih in odseljenih, ampak tudi njihova izobrazba. Izobrazba odseljenih leta 2015 je bila približno enaka izobrazbi celotnega prebivalstva Slovenije. Iz Slovenije se je po podatkih Statističnega urada RS v letu 2015 odselilo 14.913 prebivalcev, od tega jih je imelo osnovnošolsko ali nižjo izobrazbo 22 %, srednješolsko 53 %, višje- ali visokošolsko izobrazbo pa 25 %. V letu 2015 se je po podatkih Statističnega urada RS v Slovenijo priselilo 15.420 prebivalcev, med njimi jih je imelo osnovnošolsko ali nižjo izobrazbo 26 %, srednješolsko 56 %, višje- ali visokošolsko pa 18 %. Med leta 2015 priseljenimi tujimi državljani (12.665) se jih je 44 % priselilo zaradi zaposlitve, 47 % pa zaradi združitve družine (*Socioekonomske značilnosti ... 2015*).

držav naslednic nekdanje skupne države Jugoslavije (70–80 %), od tega skoraj polovica iz Bosne in Hercegovine (Banjac 2015; Vižintin 2017). Tem otrokom se pridružuje nekaj deset otrok beguncev, ki so nastanjeni v azilnem domu (s spremstvom) ali v kriznih centrih po Sloveniji (brez spremstva). Slovenija bo sprejela v okviru prerazporeditve beguncev iz Evropske unije okoli 600 ljudi. Podatki Ministrstva za notranje zadeve (MNZ) Republike Slovenije potrjujejo povečano število prisilcev za mednarodno zaščito. Priznanih statusov je bilo leta 2015 le 46 (od zaprošenih 277), 170 (od zaprošenih 1308) leta 2016 in 152 priznanih mednarodnih zaščit leta 2017 (od zaprošenih 1476),² med njimi so upravičenci tudi otroci (*MNZ za vas 2018*).

Preseganje strpnosti, aktivno državljanstvo in razvoj medkulturne zmožnosti

Lažna strpnost, kot jo poimenuje Neva Šlibar (2006), ki ne vključuje medsebojnega sodelovanja, povezovanja in učenja drug od drugega, le ohranja distanco, spodbuja izločanje. Zgolj strpnost je nazorno prikazana v slikanici *Drugačen* (Cave 2001). Strpno večinsko prebivalstvo Drugačnega ne ubije ali izžene – a ne glede na to, kako se poskuša glavna književna oseba vključiti, ga večinsko prebivalstvo v dolini vedno izloči – Drugačen pa še naprej živi »čisto sam, brez vsakih prijateljev« (Cave 2001). Zgolj strpnost se zanj začne presegati šele na vetrovnem griču, ko se v domu Drugačnega začnejo zbirati vsi drugačni in prišleki, se začnejo med seboj igrati, spoznavati, sodelovati. Na koncu slikanice se skupaj odpravijo raziskovat svet. Vendar med skupnostima v dolini in na griču (ki sta obe, zanimivo, zelo raznoliki), ni komunikacije, ni sodelovanja in ni medkulturnega dialoga. Pa še eno vprašanje se poraja ob tej slikanici, leta 1997 nagrajeni z Unescovo nagrado za spodbujanje strpnosti. Je segregacija, ki jo v besedi in sliki ponuja slikanica, res ustreza možnost za sobivanje različnih in raznolikih? Je zgolj strpnost res dovolj?

Zahtevam več, tako od sebe kot od drugih. Zgolj strpnost/toleranca, ki se velikokrat le skriva za prikrito ali odkrito nestrpnostjo, ni dovolj. Pričakujem aktivno državljanstvo, razvoj medkulturnega dialoga in medkulturne zmožnosti pri vseh prebivalcih, priseljenih in neprisiljenih, manjšinskih in večinskih, še posebej od pedagoških delavk in delavcev (Vižintin 2014, 2017, 2018). Pri vključenosti ne gre le za pasivno prisotnost v razredu, o kateri poroča npr. Ines Budinoska (2013), ni dovolj samo »trpeti« otroka v razredu. »Temeljna kazalca kakovosti pedagoškega procesa na vseh ravneh izobraževanja sta dobro počutje otroka/učenca/dijaka in vključenost« (Rutar 2018: 112). Bistven dejavnik za zagotavljanje kakovosti dela v šoli so ljudje, ki šolo vodijo, izvajajo in v določenem obsegu tudi oblikujejo njen program« (Peček, Lukšič Hacin 2006: 61). S svojimi dejavnostmi in stališči vplivajo učitelji na razvoj medkulturne vzgoje in izobraževanja:

Njihova naloga je mlade voditi in jih podpirati pri pridobivanju sredstev in oblikovanju stališč, potrebnih za življenje v vseh vidikih družbe, ter usvajanju strategij za to ter jim pomagati razumeti in pridobiti vrednote, na katerih sloni demokratično življenje, z vključitvijo spoštovanja človekovih pravic kot osnove pri obravnavi različnosti in s spodbujanjem odprtosti do drugih kultur. [...] Učitelji imajo na vseh ravneh temeljno vlogo pri spodbujanju

² Leta 2017 je bilo v Sloveniji vloženi 1476 prošenj za mednarodno zaščito, priznanih statusov je bilo 152, tj. 10,3 %. Zavrženih prošenj je bilo 89, ustavljenih postopkov ali zavrženih prošenj je bilo 1331, 108 ljudi je bilo relociranih (*MNZ za vas 2018*).

medkulturnega dialoga in pripravi prihodnjih generacij na dialog. S svojo predanostjo in dejanskim izvajanjem tega, kar poučujejo, so zgled svojim učencem (Bergant, Jazbec, Po-gačnik 2009: 29–31).

Večina pedagoških delavcev, delavk nima izkušenj preseljevanja in (lastnega) vključevanja, kaj šele izkušnje begunstva. Ampak nihče nima vseh izkušenj, pa vseeno beremo in obravnavamo raznovrstna besedila. Ali pa ravno zato. Učni načrt za slovenščino med splošnimi cilji navaja, da mladi bralci:

Razmišljujoče in kritično sprejemajo umetnostna/književna besedila slovenskih in drugih avtorjev. Branje prepoznavajo kot užitek, prijetno doživetje in intelektualni izziv. Stopajo v dialog s književnim besedilom in v dialog o književnem besedilu. Branje jim daje priložnost za oblikovanje osebne in narodne identitete, širjenje obzorja ter spoznavanje svoje kulture in kulture drugih v evropskem kulturnem prostoru in širše. S spoznavanjem druge kulture in skupnih kulturnih vrednot gradijo strpen odnos do drugih in drugačnih. Tako razvijajo svojo socialno, kulturno in medkulturno zmožnost (*Učni načrt ... Slovenščina* 2011: 6).

»O, bog. Zakaj ne moreš biti takšna kot vsi drugi ljudje in ti te reči niso nič mar?« (Cleave 2011: 247)

To vprašanje Lawrence postavi Sarah, ko se ta odloči, da bo poskušala urediti status deklici, da bi lahko ostala v Veliki Britaniji. To pomeni manj časa za zasebno življenje, pomeni premakniti se iz cone udobja in vsakdanjosti, pomeni boriti se za otroka begunca, ki so mu v t. i. civiliziranem in demokratičnem evropskem svetu odvzete vse pravice, ker ni bil rojen v Evropi.

Ali lahko ob mladinskih književnih besedilih govorimo o vključevanju, spreje-manju, spoštovanju? Si še upamo brati, spregovoriti in obravnavati besedila z mla-dimi bralci, bralkami, ko pa so glasovi izključevanja, ksenofobije in rasizma vedno glasnejši? Molčati ali brati, se pogovarjati in kritično analizirati? Je res bolje biti tiho, se ne dotikati aktualnih tem in razmer, da ne bi »zlorabljali« literature? Kako izbrati besedilo, »ki ne moralizira, ne pedagogizira, ki ne vsiljuje, ne povečuje, ne forsira pisateljevih osebnih prepričanj in moralno etičnih nazorov, ki se ne postavlja nad življenje ... in ima na bralca vseeno etičen vpliv?« (Mödernodrfner 2017: 58)?

Koliko vprašanj in dilem, ki nas lahko pasivizirajo, odvrnejo od vsakršnih po-skusov obravnave besedil z mladimi bralci, bralkami. Poleg empatije potrebujemo znanje, in to z več področij: ni dovolj le literarnovedno znanje, poznavanje učnih načrtov, gradiv in (novih) književnih besedil, ampak potrebujemo tudi znanje o mi-gracijah, o medkulturni vzgoji in izobraževanju, vključevanju, o kritični diskurzivni analizi (npr. Grobelšek 2013), o družbeno-političnem dogajanju po svetu itd. Vedoč, da tudi »literatura odseva resničnost« (Rot Gabrovec 2018: 26), upoštevajoč subjek-tivno perspektivo pišočega in še bolj subjektivna doživljanja raznolikih bralcev.

»Naša dolžnost je, da se zavedamo brutalnega nasilja, ki prežema svet zunaj našega zaščitene okolja – nasilja, ki ni samo versko, etnično in politično, ampak tudi spolno« (Žižek 2017: 6). Naša resničnost so tudi (otroci) begunci in njihove življenjske zgodbe, zapisane v (mladinskih) književnih besedilih. Nekateri otroci begunci so se na začetku 21. stoletja uspeli prebiti (ali pa tudi ne) iz držav, ujetih v gospodarsko izkoriščanje, brezizhodno revščino iz generacije v generacijo, v etnič-no ali versko čiščenje ali v vojno, do ene od evropskih držav, kjer je nekdo zapisal njihovo zgodbo (*V morju so krokodili*, Geda 2011, 2012; *Nikoli ne reci, da te je strah*,

Catozzela 2016). Lahko so jo zapisali sami (npr. *Slovenština in jaz*, Lečnik 2013; *Ukulele jam*, Mešković 2015, 2017) ali pa gre za popolnoma literarizirana besedila s književnimi osebami z izmišljenimi imeni (npr. *Princeska z napako*, Vidmar, 1998, 2000, 2002, 2004; *Druga roka*, Cleave 2011, 2012; *Čas čudežev*, Bondoux 2014; *NK Svoboda*, Gombač 2016), ko se avtorji ne opirajo le na (enega) resničnega otroškega begunca, ampak črpajo iz različnih zgodb, fotografij in pričevanj (Susman 2014: 4). Nekateri so izbrali obliko dnevniških zapisov, v katerih se prepleteta dva popolnoma različna svetova dveh najstnikov (Gombač 2016), drugi so zapisali in ilustrirali svojo ali zgodbo drugih v obliki stripa (*Superga*, Stepančič, Kodrič Filipić 2015; *Medena koža* 1–3, Jung 2014, 2015; *Sanje o olimpijadi: zgodba o Samii Yusuf Omar*, Kleist 2017). Naša resničnost sta tudi nesprijemanje in izključevanje, ki ju poskušajo v besedi in ilustraciji ozavestiti ter preseči številne slikanice in krajša prozna besedila.

Vprašanja (ne)sprejemanja in preseganja predsodkov v slikanicah in krajši prozi

Na voljo je velika izbira slikanic, ob katerih lahko odpiramo vprašanja preseganja predsodkov, ki jih odrasli (starši in učitelji), če jih ne ozavestimo, prenašamo na otroke, učence. »Boj se ježev, ki bodejo, krokodilov, ki te pojedjo, in slonov, ki te pomendrajo,« (Greban 2001) opozori skrben oče Adama, ko se sin prvič odpravlja k reki sam lovit ribe. Sin se izogne ježem, čeprav so videti »prav prijazni«, krokodilu, »ki se mu je v pozdrav na široko zarežal«, pred slonom se je poskušal skriti. Slikanica *Adam* (Greban 2001) ne tematizira priseljenstva, govori pa o odnosih med nami, različnimi, ki sobivamo znotraj iste družbe v vzporednih svetovih, v katerih se sploh ne poznamo, niti se ne trudimo vzpostaviti stikov, ker so tisti drugi, drugačni že v izhodišču nevarni. In v tem je izjemna moč predsodkov, ki jih ne presprašujemo več, ampak postanejo »resnica« o neki skupini ljudi, postanejo »nevprašljivo ozadje in opravičilo za vsakdanja diskriminacijska dejanja in prepričanja ljudi« (Ule 2005: 389). Ne le da ta »resnica« ni preverjena in da ne temelji na lastnih izkušnjah, ampak tudi spregleda posameznika. Posamezniki pa smo si med seboj zelo različni, četudi pripadamo isti skupnosti.

Podoben motiv življenja v vzporednih svetovih, med katerimi ne prihaja do stikov, kaj šele do spoznavanja, sodelovanja in spoštovanja, najdemo v knjigi *Kam pa kam, kosovirja?* Svetlane Makarovič (1975, 1995, 2002). Besedilo z naslovom *Pri grooznih Lebdivkah* je nadaljevanje zgodbe z naslovom *Na pingvinišču*. Glavni književni osebi Glili in Glal, kosovirja radovedne vrste, prideta v deželo pingvinov. Otroci pingvini ju sprejmejo odprto in radovedno ter se čudijo, kako to, da v Kosoviriji nimajo pingvinišč in da se tam ne morejo pingvinirati in pinviniti. Med igro čez nekaj časa v daljavi zagledajo grad, ki (spet) zbudi pozornost kosovirjev, a ju pingvini opozorijo, da živijo tam Lebdivke in da so zelo nevarne. Pingvini se Lebdivk bojijo – čeprav jih niso obiskali že 400 let. Pravzaprav se pingvini bojijo lebdenja, ki naj bi ga Lebdivke povzročile s svojim pogledom. Kosovirja ne bi bila kosovirja, če ne bi (ravno zato) odletela k Lebdivkam. Tri prijazne starejše gospe ne razumejo, zakaj jih nihče ne obiše, zato se toliko bolj razveselijo Glili in Glala. Gostoljubno ju postrežejo in jima pokažejo lebdenje, ki je izvedljivo le na željo posameznika, ki želi lebdeti. Lebdivke skupaj z Glalom in Glili nato obišejo pingvine.

Odnos med pingvini in Lebdivkami je tipičen primer obremenjenosti s predsodki. Kakršne koli odnose je ohromil strah pred neznanim – dokler ponovno ne pride do stika – in to po zaslugi prišlekov – kajti kosovirja sta v deželi pingvinov (s predsodki do drugih in drugačnih neobremenjena) tujca. Sočasno pa pingvini sprejmejo kosovirja, ki ju sploh ne poznajo, brez zadržkov. Kosovirja pomagata pingvinom premagati predsodek do Lebdivk. Še več, kultura Lebdivk obogati kulturo pingvinov, kajti »kmalu je lebdenje postalo pingvinski množični šport« (Makarovič 2002: 46). Strah pingvinov pred sosedom Lebdivkami spominja na medsosedske (ali meddržavne) spore z najbližjimi sosedi, ko se iz generacije v generacijo prenašajo strahovi (ali predsodki ali sovraštvo).

Predsodke »je treba odkrivati, izzivati, kritizirati mehanizme njihovega nastajanja in delovanja ter na kolektivni ravni vzpostavljati sposobnosti kritične distance do lastnih percepcij o drugih ljudeh, obenem pa na formalno-pravni ravni razvijati načine njihovega odpravljanja« (Šabec 2006: 21). O predsodkih do beguncev (*Niko Nosorog pa že ni pošast*, Neuendorf 2000) in priseljencev (ni nujno, da so iz druge države, lahko so le iz sosednjega naselja, prišleki, pač) izrecno spregovorijo npr. slikanice *Pujsa imamo za soseda* (Fries 2000), *Žabec in tujec* (Velthuijs 2005), *Kako se je pogumni očka nehal bati tujcev* (Schami 2016); v slednji so namesto personificiranih živalskih likov književne osebe ljudje.

»No, pa prihaja spet ena velika, zavaljena lenoba, ki nam bo žrla glave in živce« (Neuendorf 2000: 10), ugotavljajo prebivalci pristaniškega mesta, ko prvič zagledajo Nika Nosoroga, posmehujejo se mu, da smrdi, si zamašijo nos, ko gre mimo, zaradi roga ga označijo za nevarnega. To se pogovarjajo med seboj, z Nikom ne spregovorijo nihče. Tudi s priseljenim Pujsom se prebivalci stanovanjske hiše ne pogovarjajo, imajo pa o njem že vnaprej izoblikovano mnenje: »Pujsa imamo za soseda! To pa sploh ne bo šlo. Vsak ve, da so pujsi nemarni in umazani in zanikrni« (Fries 2000: 5). Prišlek Podganec je umazana, smrdljiva, lena, nevarna podgana in krade, »to vendar vsak ve« (Velthuijs 2005: 4), razpredata s predsodki, ki so postali »resnica«, obremenjena Račka in Pujs, a Žabec se želi prepričati sam. Najprej prišleka opazuje, potem ga obišče, se z njim pogovarja in ugotovi, da je prijazen. A njegova prijatelja Račka in Pujs se ne pustita prepričati, zato skupaj odidejo k Zajcu, nekakšni lokalni avtoriteti (kot so učitelji v razredu), ki jih poskuša pomiriti in dati prišleku priložnost. To je ključna prelomnica: pomembno je, kaj in kako učitelji sporočamo, ko se otroci obrnejo na nas, kako predstavimo (aktualno) družbeno dogajanje, kot so npr. begunci, (ne)sprejemanje, vključevanje priseljencev. Včasih so učitelji naši otroci (Schami 2016).³

Izbrana besedila izpostavljam, ker se v njih izhodiščni predsodki presežejo in se začne razvijati vključevanje; med književnimi osebami pride do spoznavanja in sodelovanja (ko npr. prišlek reši nekoga iz večinskega prebivalstva, kar je pogost, ponavljajoči se motiv v slikanicah). Razvije se filija (Pageaux 2005)⁴ oz.

³ Včasih pa koze. Pa niti prišlekov ne potrebujemo, da bi zgradili zidove (Barber 2005).

⁴ Temeljni odnosi do Tujega, ki jih lahko opazujemo v književnih besedilih, so po Pageauxu (2005, 19–20) predvsem trije (manija, fobija, filija), obstaja pa tudi četrta možnost. Manija: pisatelj ali skupina pojmuje tujo realnost kot absolutno večvredno v odnosu do opazujoče, lastne kulture; pozitivno vrednotenje Tujega sovпада z negativno, slabšalno vizijo izvirne kulture. Fobija: tuja realnost je pojmovana kot manjvredna v razmerju do izvirne kulture; gre za fobijo, privid pa tokrat zadeva izvirno kulturo. Filija: tuja realnost je sprejeta pozitivno,

medkulturni dialog. V krajši prozi je vključevanje otrok priseljencev lahko le ena od vsebin, ne pa osrednja tema. Otrok priseljenec je lahko le eden od sošolcev, to je del šolskega vsakdana, kot npr. v zbirkah kratke proze *Kim Yan Li* v zbirki *Samsara: kratke zgodbe* (Pikalo 2005) ali *Azra* v zbirki *Mici iz 2. a* (Koren 2009).

Če so preseganje predsodkov, (ne)sprejemanje prišlekov, izzivi vključevanja pogost motiv v mladinski književnosti, pa tega ne bi mogli reči za medverski dialog, ki ga ubeseduje npr. besedilo *Prijatelja* (Vidmar 2003), v katerem Amir in Jakob ugotavljata, kateri bog je glavni. Mladinski roman *Vsak s svojega planeta* (Sokolov 2018) pa literarizira najstniško ljubezen med katoličanko Katjo in ateistom Simonom, tabuizirana, redko ubesedena in zato dobrodošla književna perspektiva družbene realnosti v 21. stoletju.

Književna besedila, tako kot življenje samo, odpirajo mnogo perspektiv. Ena od njih je dejstvo, da četudi so bile književne osebe nekoč same izločene in/ali prisiljene v selitev, begunstvo, še ne pomeni, da bodo takoj sprejele nove izločene in/ali priseljene (teh pa je vedno dovolj, ker, poenostavljeno povedano, vedno nekdo hoče prodajati orožje ali priti do brezplačne nafte ali drugih naravnih bogastev, zemlje, po možnosti v imenu (katerega koli) boga ali ogrožene nacije). Čeprav nekoč sami preseljeni, potrebujejo kar nekaj časa, da prepoznajo podobno situacijo in se odločijo za podporo in pomoč novim prišlekom. V slikanicah (Cave 2001; Kodrič Filipič 2016, 2018) se to po navadi zgodi, v resničnem življenju ni nujno.

Kako lahko pošljejo samo otroka?

In družina je sklenila – pojdi. Sam. Da ne izgineš tudi ti. Pod ruševinami ali v uniformi. Pojdi stran od nas. Da se rešiš. Pojdi, ker si še mlad. Ker boš zmogel. Ker imamo denarja le za enega. In to si ti. In ne vračaj se. Za nobeno ceno. Ker se ne boš imel kam vrniti. Hodi sam, ne zaupaj nikomur. Bori se, če bo treba. Ne bo lahko, a ... ne daj se! Računamo nate. Nekoč ti bomo sledili! (Gombač 2016: 48–49).

Ko smo leta 2016 začeli s predavanji *Le z drugimi smo (2016–2021)*⁵ po pedagoških kolektivih, je čez Slovenijo potekala t. i. balkanska begunska pot. Ker so begunci

vpisuje se v opazujočo kulturo, ki je tudi pojmovana pozitivno in tako dopolnjuje opazovano kulturo; gre za primer dvostranske izmenjave, »živi od poznavanja in vzajemnega priznavanja, kritičnih izmenjav ter enakopravnega dialoga. Če pri maniji govorimo o mehanski akulturaciji, smo pri filiji priča dialogu kultur. Če fobija predvideva eliminacijo – simbolično smrt Drugega –, pa filija skuša vzpostaviti težko in zahtevno pot, ki vodi prek priznavanja Drugega. Drugi živi poleg Jaza« (Pageaux 2005, 20); filija odkrije, da ima Drugi tudi svoj obraz, pogled na Bližnjega se vrne tudi vase, pogled nase pa zdaj ne spregleda Drugega.

⁵ Projekt »Le z drugimi smo« (2016–2021), <https://lezdrugimismo.si/>, financirata Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije ter Evropski socialni sklad, izvajata ga ZRC SAZU in Pedagoški inštitut z zunanjimi sodelavkami, sodelavci. Namenjen je usposabljanju pedagoških delavk, delavcev od vrtcev do osnovnih in srednjih šol, glasbenih šol, dijaških domov in ljudskih univerz. Ponuja pet seminarjev: 1) Živeti raznolikost: vključevanje priseljencev, slovenščina in medkulturni dialog; 2) Ničelna toleranca do nasilja: izzivi in problemi; 3) Spoštljiva komunikacija in reševanje konfliktov; 4) Izzivi sodobne družbe in šola; 5) Medkulturni odnosi in integracija. Za pedagoške delavke, delavce so seminarji brezplačni. Doslej je enega od petih 16-urnih seminarjev poslušalo že več kot 4000 pedagoških delavk, delavcev.

prvič po koncu vojn v krvavo razpadli Jugoslaviji v 90. letih 20. stoletja spet dejansko šli mimo nas, nekateri pa so v Sloveniji zaprosili za mednarodno zaščito, se je o beguncih veliko govorilo, poročalo, pisalo – in tako je še danes. Spet smo »videli« begunce, dotaknili so se naših (urejenih, varnih) življenj brez vojne; dejansko pa so milijoni ljudi prisiljeni v begunstvo ves čas, spreminjajo, dodajajo se samo lokacije (primerjaj *Na begu*, Videmšek 2016).

Na usposabljanjih *Le z drugimi smo (2016–2021)* največkrat predavam v prvem seminarju »Živeti raznolikost: vključevanje otrok priseljencev, slovenščina in medkulturni dialog«. Eno od vprašanj pedagoških delavk, delavcev, ki me najbolj preseneča, je: »Kako lahko (starši) pošljejo samo otroka?« Včasih s podvprašanji: »So res tako neodgovorni? Od kod jim denar za tako drago pot? Zakaj se ne bori/jo za svojo domovino? (če je otrok že malo starejši; v Sloveniji bi bil to najstnik.) ... Zakaj sploh pridejo sem? Kako si upajo iti na tako dolgo in negotovo pot? Ne morejo ostati doma? Zakaj pridejo v Slovenijo? Zakaj jih ne sprejmejo sosednje države? Zakaj, zakaj, zakaj ... se moramo z njimi ukvarjati mi, ne kdo drug? Zakaj se ne vrnejo, od koder so prišli?«

Na tem mestu posebej izpostavljam mladinsko prozo, ki tematizira otroke begunce na začetku 21. stoletja, prevedeno v slovenščino ali napisano v slovenščini: *V morju so krokodili* (Geda 2011, 2012), *Čas čudežev* (Bondoux 2014), *Nikoli ne reci, da te je strah* (Catozzela 2016), *Druga roka* (Cleave 2011, 2012), *NK Svoboda* (Žiga X. Gombač 2016). Pri izbranih romanih so otroci na poti sami, brez spremstva; nekateri že od začetka, drugi imajo del poti družbo, tretji so na poti izgubili svoje. Književna besedila omogočajo vpogled v življenje v izvorni državi, v kateri se stopnjujejo nasilje, izločanje iz družbe, odrekanje osnovnih človekovih pravic, vključno s pravico do izobrazbe, odrekanje pravic ženskam. Posilstva, umori, vpoklici mladih v vojsko (odvisno, katera vojska prej pride) postanejo del vsakdana.

Na neki točki pride v družini do odločitve za odhod, pobeg, ki se zdi najboljša oz. edina možnost za preživetje (Geda 2011, 2012; Bondoux 2014; Cleave 2011, 2012; Gombač 2016) oz. za doseg cilja (Catozzela 2016). In začne se Pot (z veliko začetnico v Catozzela 2016), dolga, strašna in nasilna, polna smrti, žeje, lakote in negotovosti. Čakajoč na naslednjo zvezo, na naslednji prevoz. V podvoznih tovornjakov, peš čez gore, v poltovornjakih čez puščave, v kateri te odvržejo, če ne moreš več ali če je premalo prostora, čez morje v odsluženih ladjah ali na razpadajočih gumenjakih.⁶ Mnogi Poti ne preživijo. Nekateri jo. In potem se začne nova pot, ilegalna ali legalna, s prošnjo za mednarodno zaščito (ali brez). »Na začetku nisem videl od Francije nič, samo zidove, vrata, rešetke, spalnice in hodnike. Ljudje so mi nekaj govorili, a nisem razumel niti besedice. Ponujali so mi hrano, a nisem bil lačen. Tako se ti zgodi, če si žalosten. Ves čas sem zadrževal solze [...] nemočen čepel v kakšnem kotu in nisem in nisem mogel premagati obupa, ki mi je glodal dušo« (Bondoux 2014: 139).

Lahko se konča tudi z absurdno odločitvijo za deportacijo v t. i. varno državo: »Spoznala sem, da policisti zato ne nosijo orožja. To je civilizirana dežela, kjer te ne ubijejo z enim samim klikom. Umor se izvrši daleč proč, v osrčju kraljestva, v zgradbi, polni računalnikov in skodelic za kavo« (Cleave 2011: 326). Klik, ki ima za posledico izgon v t. i. »varno državo« – ali izbris (*Nihče*, Alić 2013; *Izbrisana*,

⁶ Predlog za delavnico z odlomki iz omenjenih mladinskih romanov v Vižintin 2017: 251–252).

Mazzini 2014, 2015), ampak to sta že iztočnici za drugačen članek, namenjen drugemu naslovniku.

Nekaj odgovorov na vprašanja, postavljena na začetku tega podpoglavja, lahko najdemo v mladinskih književnih besedilih. Vendar potrebujejo romani tudi kontekst družbeno-političnega dogajanja v državah, v katerih so bile ali še vedno potekajo vojne. V mnogih državah so razmere nestabilne in nevarne, četudi uradno v njih ni več vojne, saj v njih potekajo »čistke« tistih, ki v vojni niso bili na strani novih zmagovalcev ali ki se po vojni ne strinjajo z enoumjem (novih) vladajočih.

Kritično spremljanje medijev. Javne okrogle mize, velikokrat v knjižnicah. Osebo spoznavanje, prijateljevanje in strokovno sodelovanje z ljudmi, ki so pripravljene deliti svojo izkušnjo begunstva in vključevanja. Literarni večeri in predstavitve knjig, literarnih in neliterarnih, v (splošnih) knjižnicah in knjigarnah. Prostovoljstvo. Veliko branja, literarnega in strokovnega. Vse to nam sooblikuje naš pogled in poskus razumevanja, kaj vse so preživeli in preživljajo begunci. Poznavanje (slovenske) zgodovine in sedanosti izseljevanja. Če se učitelji vseživljenjsko izobražujejo, se izognejo intelektualnemu razvrednotenju učiteljskega dela, procesu »razvrednotenja strokovne usposobljenosti« (Apple 1992: 75) in pasti, da postajajo »vedno bolj odvisni od strokovnjakov, ker so sami vedno manj strokovnjaki« (Milharčič Hladnik 1995: 139). Ravnatelj Štefan Muraus je na Osnovni šoli Bojana Iliča Maribor tudi s pomočjo književnih besedil pripravil učitelje, učence in starše na prihod treh afganistanskih dečkov brez spremstva (Vižintin 2017: 135) in jim (vsaj za eno šolsko leto) omogočil varno okolje, v katerem so se počutili sprejeti.

Samia Yusuf Omar

Posebej izpostavljam literarizirano življenjsko zgodbo somalijske deklice Samie Yusuf Omar. Samia je tekla na olimpijskih igrah v Pekingu leta 2008. Vztrajno je trenirala v nemogočih in nevarnih razmerah v Somaliji in Etiopiji. Da bi uresničila svoje sanje, teči leta 2012 na olimpijskih igrah v Londonu, se je odločila za ilegalno begunsko pot v Evropo. Legalne/zakonite možnosti ni bilo. Mladinski roman *Nikoli ne reci, da te je strah* (Catozzela 2016) in strip *Sanje o olimpijadi: zgodba o Samii Yusuf Omar* (Kleist 2017) ohranjata spomin nanjo, prav tako tudi posnetek njenega teka v Pekingu (Citius Altius Fortius 2015). Na koncu mladinskega romana (Catozzela 2016) Mirjam Milharčič Hladnik v spremni besedi kratko in nazorno opisuje slovensko izseljenstvo, begunstvo in (nove) zidove, ki rastejo po svetu, pri tem pa izpostavlja:

Migrantska pot je obluba udobja in obilja, dostojnega in lepega življenja, varnosti in svobode, po katerih hrepenimo vsi ljudje. To hrepenenje poganja migracije skozi celotno zgodovino človeštva. Migracij ne morejo ustaviti zidovi, žice in razburkana morja, zaprte meje in negotoljubne politike. Človekovega hrepenenja po koščku dostojnega življenja ni mogoče ustaviti, prav tako ne zatreji poguma, odločnosti in vzdržljivosti, ki so potrebni za premagovanje ovir na migracijski poti (Milharčič Hladnik 2016: 264–265).

Samia Yusuf Omar je le ena, eden od (otrok) beguncev, ki izgubijo svoje življenje na poti v Evropo. Njena zgodba je ena od mnogih otroških literariziranih begunskih zgodb. A če preberemo roman, strip, si ogledamo posnetek, poiščemo informacije o državljanski vojni v Somaliji (in sosednjih Etiopiji, Eritreji), o razmerah v libijskih

zaporih, sledimo poročilom mednarodnih organizacij (npr. Amnesty International, International Organization for Migration / Mednarodna organizacija za migracije), ki poskušajo oceniti število mrtvih v Sredozemskem morju in ki vztrajno poročajo o nemogočih razmerah v taboriščih, na ladjah, ki ne smejo pristati ... dobimo kar nekaj odgovorov, tudi tega, zakaj je ljudi strah vrniti se tja, od koder so prišli.

Kam gremo?

Zaključevanje tega prispevka je zaznamovalo več dogodkov. Pozitivnih in negativnih. Izjemno je bilo biti del 23. srečanja slovenskih mladinskih pisateljev v Murski Soboti (Okoli besede 2018, simpozij Tujstvo in tujost v mladinski književnosti, 27.–29. 9. 2018), hvaležna sem za vabilo. Ko berem zadnjo kitico pesmi *Le pogumno, le za mano* lavreatinje Anje Štefan iz njene pesniške zbirke *Drobtine iz mišje doline* (2017, 2018),⁷ nagrajene z letošnjo večernico, z odličnimi ilustracijami Alenke Sottler, pomislim na dvoje: 1) Veliko jih je, ki so prisiljeni bežati pred nasiljem čez mnogo držav v neznani svet. Veliko jih je in veliko jih še bo, žal. Trenutno nismo med njimi – ampak nihče ne ve, kako se bodo karte premešale jutri. 2) Ker trenutno nismo med tistimi, ki so prisiljeni v beg, smo med tistimi, ki sprejemamo. Smo med tistimi, ki omogočamo vključevanje in ponovno dostojno življenje. Veliko nas je, ki se trudimo, da bi bil (slovenski) svet bolj vključujoč. Vsak po svoje, nekateri s pisanjem, drugi z analiziranjem napisanega. S poučevanjem, s predavanji, z literarnimi večeri, z izborom in branjem pravljic. Kot prostovoljci, kot družbeni ali politični akterji. Veliko je možnosti, da delujemo povezovalno, podporno in medkulturno, ne le molčimo.

Ne morem in nočem molčati ob razpisu revije *Demokracija* in založbe Nova obzorja (Biščak 2018), ki poziva k pisanju »dobre knjige, ki bi privzgjajale prave vrednote in domoljubje«, ki naj »obravnavava nevarnosti, ki jih prinašajo multikulturalizem in ilegalne migracije«, pravljica pa »(če je mišljena kot slikanica za mlajše otroke) ima lahko za glavne osebe tudi poosebljene živali, pri čemer pozitivne junake predstavlja domača živalska vrsta, vsiljivce oziroma negativce pa tujerodna invazivna vrsta« (Biščak 2018). Ta razpis »razpihuje sovraštvo. Tega neupravičeno meša z domoljubjem. Biti domoljub, imeti rad Slovenijo ne pomeni sovražiti tistih, ki so si Slovenijo izbrali za svojo novo domovino, pa naj je bil razlog ljubezen, študij, delo ali beg pred nasiljem, vojno. Si predstavljate, da bi v Nemčiji ali Avstriji, v katero je zadnja leta odšlo delat več tisoč slovenskih državljanov, državljanek, le-te enačili s tujerodno invazivno vrsto, z vsiljivci, negativci? Ali slovenske begunce, ki so bili priseljeni zapustiti svoje domove zaradi Soške fronte, druge svetovne vojne? To je zloraba literature in sovražni govor,« sem zapisala na portalu SlovLit (Vižintin 2018b), ki ga ureja Miran Hladnik. To je sovražni govor. Ne gre le za »drugačnek« in »drugačen« pogled, to je odkrit sovražni govor, ki o večkulturni, večjezični, večverski družbi govori kot o nevarnosti in ki odkrito diskriminira ljudi, prisiljene v

⁷ *Le pogumno, le za mano, / kmalu bomo našli hrano, / ne le hrano, boljši svet, / kjer nam lažje bo živeti. // Tu je čuden red v veljavi, ni več dober, ni več pravi, / ni pravičen, jasen, čist, / vse poganja le korist. // In zato po dolgi poti / gremo sončecu naproti. / Glejte, koliko nas je! / Prej ko slej nam že uspe (*Drobtine iz mišje doline*, Le pogumno, le za mano, Štefan 2017, 2018).*

ilegalno selitev, kot nevarne. Pomeša teroriste in njihove žrtve, pred čimer opozarja tudi Slavoj Žižek (2017: 110).

»Ste Otočani? Le Otočani smejo na otok. Takšno je pravilo.« »Begunci smo, utrujeni in lačni. Brez pomoči bomo umrli.« »Žal mi je, a taka so pravila!« je sledil odločen odgovor (Kodrič Filipić 2016, 2018). Tudi to je realnost, literarizirana in resnična. Prihajajo t. i. nelegalni priseljenci, begunci in ekonomski migranti: ljudje, ki so izgubili dom in so prisiljeni v selitev, in ljudje, ki bi radi delali in za svoje delo prejeli dostojno plačilo, a jim je to v domovini onemogočeno, prihajajo ilegalno/nezakonito – ker legalne/zakonite možnosti nimajo. Za ljudi, ki niso rojeni v Evropi, so se legalne poti (skoraj) zaprle. Migracije se kriminalizirajo, migranti postajajo krimigranti, je v svojem predavanju (Franko, 4. 10. 2018) izpostavila Katja Franko. »Povezovanje migracije in kriminala je pomembno za razumevanje legitimnosti uporabe sile v državah z močno humanitarno identiteto,« je pojasnjevala razmere na Norveškem. Prav tako bi lahko govorila o Sloveniji ali o drugih evropskih državah (ali o ZDA ali o Avstraliji). Besede Elieja Wiesla, pisatelja, Nobelovega nagrajenca (1986), predavatelja in političnega aktivista, ki je preživel holokavst, še vedno in vedno znova kričijo: »Vi, t. i. nelegalni tujci, morate vedeti, da nobeno človeško bitje ni ilegalno. To je nasprotje. Človeška bitja so lahko lepa ali lepša, lahko so debela ali vitka, lahko imajo prav ali narobe, ampak da bi bila nezakonita? Kako bi bila lahko nezakonita?«

Zaključek

Številne slikanice odpirajo vprašanja predsodkov, tako do tistih, ki sobivajo z nami, a z njimi nimamo stikov, kot do prišlekov. Posamezne zbirke sodobnih kratkih zgodb tematizirajo tudi vključevanje otrok priseljencev. Preseljevanje je zaradi različnih razlogov (ljubezen, študij, delo, nasilje, vojne) del človeškega življenja, kar se zrcali tudi v književnih besedilih v 21. stoletju. V nekaterih mladinskih romanih predstavljajo svoje življenjske izkušnje otroci begunci, ki so se uspeli prebiti do ene od evropskih držav, velikokrat sami, brez spremstva staršev. Več mesecev ali let potovanja po puščavi, v podvozih tovornjakov, peš čez gore, v odsluženih ladjah ali na razpadajočih gumenjakih preko morja; oropani, pretepeni, lačni, prisiljeni ilegalno delati, da lahko nadaljujejo pot, nenehno soočeni s smrtjo, tudi posiljeni – izkušnje, ki so večini današnjih evropskih otrok in odraslih nepredstavljive. Ne gre za zlorabo literature, ampak za soočanje z družbeno realnostjo, za aktivno delovanje in za razvoj medkulturne zmožnosti, zapisane tudi v učnem načrtu za slovenščino. Branje književnih besedil in dejavnosti po branju, poskus razumevanja, kaj so književne osebe doživele, poskus poistovetenja presega zgolj strpnost. Ponuja možnost, da se odločno postavimo proti naraščajoči ksenofobiji in rasizmu. Otroci izražajo potrebo po pogovoru o tem, zakaj so se njihovi vrstniki sploh odpravili (sami) na tako dolgo in nevarno pot, predvsem pa si težko predstavljajo, kakšne grozote so preživel na poti. Pouk književnosti (pri vseh jezikih, ne le pri slovenskem) in bralna značka ponujata pedagoškimi delavkam, delavcem različne možnosti za kritično refleksijo družbenega dogajanja ter književnih besedil, ki ubesedujejo literarizirane begunske življenjske zgodbe in izzive vključevanja v sprejemno družbo.

Več kot uporabljamo različnih informacij, manjša je možnost, da bi se med branjem in pri obravnavi (mladinskih) besedil z mladimi ujeli v pasti pokroviteljstva,

evrocentrizma, stigmatizacije in utrjevanja predsodkov, namesto da bi jih presegali. Več kot imamo virov, iz katerih črpamo, večja je možnost, da bomo s pridobljenim znanjem razvijali empatijo do ljudi, ki so presodili, da je njihova najboljša možnost beg v neznanu, da bomo soustvarjali medkulturni dialog – v sodelovanju s priseljenci, z begunci, manjšinami – ter razvijali medkulturno zmožnost, najprej svojo in potem pri učencih.

Viri

- Alić Mehmedalija, 2013: *Nihče*. V Ljubljani: Cankarjeva založba.
- Tom Barber, 2005: *Zgodba o dveh kozah*. Radovljica: Didakta.
- Anne-Laure Bondoux, 2014: *Čas čudežev*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Giuseppe Catozzella, 2016: *Nikoli ne reci, da te je strah*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Kathryn Cave, 2001: *Drugačen*. Ljubljana: Educy.
- Chris Cleave, 2011, 2012: *Druga roka*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Claudia Fries, 2002: *Pujša imamo za soseda*. Radovljica: Didakta.
- Fabio Geda, 2011, 2012: *V morju so krokodili*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Žiga X. Gombač, 2016: *NK Svoboda*. Dob pri Domžalah: Miš.
- Quentin Gréban, 2011: *Adam*. Ljubljana: Kres.
- Jung, 2014, 2015: *Medena koža*, 3 zvezki. Ljubljana: Društvo za oživljanje zgodbe 2 koluta.
- Reinhard Kleist, 2017: *Sanje o olimpijadi: zgodba o Samii Yusuf Omar*. Prevalje: Zavod VigeVageKnjige.
- Neli Kodrič Filipič, 2016, 2018: *Požar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Majda Koren, 2009: *Mici iz 2. a*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Simona Lečnik, 2013: *Slovenština in jaz*. Maribor: Litera.
- Svetlana Makarovič, 1975, 1995, 2002: *Kam pa kam, kosovirja?* Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Miha Mazzini, 2014, 2015: *Izbrisana*. Novo mesto: Goga.
- Alen Mešković, 2015, 2017: *Ukulele jam*. Dob pri Domžalah: Miš.
- Silvio Neuendorf, 2000: *Niko Nosorog pa že ni pošast*. Ljubljana: Kres.
- Matjaž Pikalo, 2005: *Samsara – kratke zgodbe*. Ljubljana: Prešernova družba.
- Rafik Schami, 2016: *Kako se je pogumni očka nehal bati tujcev*. Hlebce: Zala.
- Cvetka Sokolov, 2018: *Vsak s svojega planeta*. Dob: Miš.
- Damijan Stepančič, Neli Kodrič Filipič, 2015: *Superga*. Ljubljana: Mladika, 2015.
- Štefan, Anja, 2017, 2018: *Drobtine iz mišje doline*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Velthuijs, Max, 1997, 2005: *Žabec in tujec*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Vidmar, Janja, 1998, 2000, 2002, 2004: *Princeska z napako*. Ljubljana: DZS.
- Vidmar, Janja, 2003: *Prijateljca*. Ljubljana: Mladika.

Literatura

- Michael W. Apple, 1992: *Šola, učitelj in oblast*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Živko Banjac, 2015: Učenci priseljenci iz drugih držav v slovenskem šolskem sistemu. *Branje združuje: z BDS že 20 let: zbornik Bralnega društva Slovenije*, ur. Veronika Rot Gabrovec. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 17–24.
- Damjan Bergant, Milan Jazbec, Marko Pogačnik (ur.), 2009: *Bela knjiga Sveta Evrope o medkulturnem dialogu: živeti skupaj v enakopravnosti in dostojanstvu*. Ljubljana: MNZ RS, Sektor za načrtovanje politik in raziskave.
- Romana Bešter, 2007: Model integracijske politike v odnosu do drugih modelov imigrant-skih politik. *Razprave in gradivo* 53–54, 116–138.
- Jože Biščak, 2018: Poskrbimo, da bodo naši otroci prejeli prave vrednote in imeli radi Slovenijo. *Demokracija*, 4. 10. 2018, <http://www.demokracija.si/fokus/poskrbimo-da-bodo-nasi-otroci-prejeli-prave-vrednote-in-imeli-radi-slovenijo.html> (11. 10. 2018).
- Ines Budinoska, 2013: Ali osnovnošolski učitelji aktivno vključujejo učence priseljencev v pouk? *Jezik in slovnost* 58/3, 75–88.
- Stephen Castles, Mark J. Miller, 2009: *The age of migration: international population movements in the modern world*. New York: Guilford Press.
- Citius Altius Fortius, 2015: *Samia Yusuf Omar Tribute (1991–2012)*, <https://www.youtube.com/watch?v=MEq1-rwgEcs> (11. 10. 2018).
- Lidija Dimkowska (ur.), 2014: *Iz jezika v jezik: antologija sodobne manjšinske in priseljske književnosti na Slovenskem*. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev.
- Marjan Drnovšek, 1991: *Pot slovenskih izseljencev na tuje: od Ljubljane do Ellis Islanda – Otoka solza v New Yorku: 1880–1924*. Ljubljana: Mladika.
- Marjan Drnovšek, 2012: *Slovenski izseljenci in Zahodna Evropa v obdobju prve Jugoslavije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Katja Franko, 2018: *Nihče ni ilegalen: krimigracija in kriminalizacija prehodov meja* (predavanje). Ljubljana, SAZU, 4. 10. 2018.
- Andreja Grobelšek, 2013: Kritična diskurzivna analiza v raziskovanju družbenih manjšin. *Socialna pedagogika* 17/1–2, 1–23.
- Vera Kržišnik Bukič (ur.), 2014: *Kdo so narodne manjšine v Sloveniji*. Ljubljana: Zveza zvez kulturnih društev narodov in narodnosti nekdanje SFRJ v Sloveniji.
- Le z drugimi smo (2016–2021)*. ZRC SAZU, Pedagoški inštitut, <https://lezdrugimismo.si/> (11. 10. 2018).
- Marina Lukšič Hacin, 2011: Multikulturalizem kot spoštljivo sobivanje v raznolikosti. *Medkulturni odnosi kot aktivno državljanstvo*, ur. Marina Lukšič Hacin, Mirjam Milharčič Hladnik, Mitja Sardoč. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 147–159.
- Marina Lukšič Hacin, 2018: Selitvena dinamika slovenskega prostora v zgodovinski perspektivi. *Dve domovini / Two Homelands* 48, 55–72.
- Mirjam Milharčič Hladnik, 1995: *Šolstvo in učiteljice na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Mirjam Milharčič Hladnik, 2015: Kultura mešanosti v nacionalnem in migracijskem kontekstu. *Annales. Series historia et sociologia* 25/1, 171–182.
- Mirjam Milharčič Hladnik (ur.), 2011: *In-In: življenjske zgodbe o sestavljenih identitetah*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011.

Mirjam Milharčič Hladnik, 2015: *From Slovenia to Egypt. Aleksandrinke's Trans-Mediterranean Domestic Workers' Migration and National Imagination*. Göttingen: V&R Unipress.

Mirjam Milharčič Hladnik, 2016: Do zadnjega diha: spremna beseda. *Nikoli ne reci, da te je strah*, Giuseppe Catozzela. Mladinska knjiga, 257–265.

Jernej Mlekuž, 2011: *ABC migracij*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

MNZ za vas 2018, Statistika, Statistični podatki o tujcih v Sloveniji, Odločanje v postopkih za priznanje mednarodne zaščite po letih. Ljubljana: MNZ RS, http://www.mnz.gov.si/si/mnz_zv_vas/tujci_v_sloveniji/statistika/ (11. 10. 2018).

Vinko Möderndorfer, 2017: Vrednote v današnji družbi in sodobni mladinski književnosti. *Otrok in knjiga* 44/99, 54–60.

Daniel-Henri Pageaux, 2005: Uvod v imagologijo. *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnost: imagoško berilo*, ur. Tone Smolej. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo, 9–20.

Mojca Peček, Marina Lukšič Hacin, 2006: Uspešnost in pravičnost v osnovnih šolah v Sloveniji. *Uspešnost in pravičnost v šoli*, ur. Mojca Peček, Cveta Razdevšek Pučko. Ljubljana: Pedagoška fakulteta, 61–98.

Prebivalstvo, naravno in selitveno gibanje 2008–2017. Statistični urad Republike Slovenije, http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/viewplus.asp?ma=H129S&ti=&path=../Database/Hitre_Repozitorij/&lang=2 (11. 10. 2018).

Veronika Rot Gabrovec, 2018: Čez puščave, čez morjave. *Otrok in knjiga* 45/101, 19–28.

Sonja Rutar, 2018: Kakovost šole s perspektive učencev s priseljensko izkušnjo kot izhodišče za zagotavljanje inkluzivnega izobraževanja. *Dve domovini / Two Homelands* 48, 109–127.

Paul Scheffer, 2011: *Immigrant Nations*. Cambridge, Malden: Polity Press.

Mateja Sedmak, Maja Zadel, 2015: (Mešane) kulturne identitete: konstrukcija in dekonstrukcija. *Annales. Series historia et sociologia* 25/1, 155–170.

Socioekonomske značilnosti meddržavnih selivcev, Slovenija, 2015. Statistični urad Republike Slovenije, <http://www.stat.si/StatWeb/Arhiv/prikazi-novico?id=6380&idp=17&headerbar=15> (11. 10. 2018).

Nika Susman, 2014: *Anne-Laure Bondoux, Čas čudežev*, http://www.mladinska.com/_files/28236/Anne-Laure%20Bondoux-Cas-cudezev-2014-Odisej.pdf (11. 10. 2018).

Ksenija Šabec, 2006: *Homo europeus: Nacionalni stereotipi in kulturna identiteta Evrope*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Neva Šlibar (ur.), 2006: *Barve strpnosti, besede drugačnosti, podobe tujosti: vzgoja za strpnost in sprejemanje drugačnosti preko mladinske književnosti*. Ljubljana: Center za pedagoško izobraževanje, Filozofska fakulteta.

Peter Štih, Bojan Balkovec (ur.), 2010: *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

Milica Trebše Štolfa (gl. ur.), 2001: *Slovensko izseljenstvo: zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice*. Ljubljana: Združenje Slovenska izseljenska matica.

Anna Triandafyllidou, Ruby Gropas (ur.), 2007: *European immigration: a sourcebook*. Farnham; Burlington: Ashgate.

Mirjana Ule, 2005: *Psihologija komuniciranja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Boštjan Videmšek, 2016: *Na begu: moderni eksodus (2005–2016): z begunci in migranti na poti proti objubljenim deželam*. Ljubljana: UMco.

Marijanca Ajša Vižintin, 2014: Model medkulturne vzgoje in izobraževanja: za uspešnejše vključevanje otrok priseljencev. *Dve domovini / Two Homelands* 40, 71–89.

Marijanca Ajša Vižintin, 2015a: Prepoznavanje kulturne mešanosti in sestavljene identitete znotraj državnih meja. *Annales. Series historia et sociologia* 25/1, 211–222.

Marijanca Ajša Vižintin, 2015b: Otroci in dopolnilni pouk slovenščine v Bosni in Hercegovini: od jezika prednikov do jezika prihodnosti. *Slovensko izseljenstvo v luči otroške izkušnje*, ur. Janja Žitnik Serafin. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 157–173.

Marijanca Ajša Vižintin, 2016: Slovenski izseljenci in njihovi potomci v Nemčiji: dvajset let povezovanja slovenskih organizacij na posvetih. *Dve domovini / Two Homelands* 43, 157–170.

Marijanca Ajša Vižintin, 2017: *Medkulturna vzgoja in izobraževanje: vključevanje otrok priseljencev*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.

Marijanca Ajša Vižintin, 2018a: Developing intercultural education. *Dve domovini / Two Homelands* 47, 89–106.

Marijanca Ajša Vižintin, 2018b: Šaljiv ali resen razpis? *SlovLit*, 8. 10. 2018, <https://mailman.ijs.si/pipermail/slovlit/2018/006458.html> (11. 10. 2018).

Janja Žitnik Serafin, 2012: *Bridges and Walls: Slovenian Multiethnic Literature and Culture*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Janja Žitnik Serafin (ur.), 2014: *Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega prostora*. Založba ZRC, ZRC SAZU.

Janja Žitnik Serafin, Aleksej Kalc, 2017: *Raziskovanje slovenskega izseljenstva: vidiki, pristopi, vsebine*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2017.

Janja Žitnik, Helga Glušič, 1999: *Slovenska izseljenska književnost*, 3 zvezki. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.

Slavoj Žižek, 2017: *Against the double blackmail: refugees, terror and other troubles with the neighbours*. London: Penguin Books.

Marijanca Ajša Vižintin